

DEDUCTIE JOHAN DE WITT

U bent vakdocenten geschiedenis. Uw komst naar deze middag garandeert al een zekere kennis van en belangstelling voor Johan de Witt. U weet waarschijnlijk meer van hem dan ik als eenvoudig schrijver en neerlandica. Ik benader u dan ook met een zekere schroom en ik verzoek u nederig mij mijn fouten en onvolkomenheden te vergeven.

Mijn status als amateur in de geschiedenis is een kwalificatie die ik enigszins cultiveer, omdat het een middel is om zowel bewondering op te wekken als kritiek te pareren. Bewondering wekt het op wanneer men mijn werk in de tuin van het verleden aanmerkt als verdienstelijk ... voor een amateur. Kritiek is te pareren wanneer ik mijn gebroddel verontschuldig als ... nu ja, ik ben ook maar een amateur.

Wat de amateur of de dilettant in ieder geval heeft is liefde en verwondering, verbazing en vreugde. Ik sluit niet uit dat vakhistorici zich evenzeer verlustigen in de geschiedenis, maar amateurs doen het vooral ook om het plezier van de ontdekking, dat zij niet hoeven te bereiken door eindeloos geploeter binnen de marges van de wetenschap, maar dat hen zomaar toevalt, als ze een boek opslaan, een verhaal horen, een museum in gaan.

Als schrijver bekleed ik een middenpositie tussen de enthousiaste lezer van geschiedenis en de vakhistoricus. Ik heb een grote vrijheid. En voor ik u meedeel welk een genoegen me de hertaling van de deductie gedaan door Serge ter Braake in de schitterende uitgave van Sonsbeek publishers bereidde, neem ik u mee naar mijn ware vrijheid: de verbeelding. Dit is een scene uit de roman die ik onder handen heb. Hij speelt in de zeventiende eeuw. Menno Molenaar, de hoofdfiguur, is op het moment van deze scene klerk bij de generaliteit in Den Haag. Het is 1664/1665.

Menno drukt zich tegen de muur als de raadspensionaris binnenkomt en zich naar zijn werkvertrek begeeft. Johan de Witt is een imposante man. Zijn reputatie omhult hem net zo onkreukbaar als zijn eenvoudige kleding. Zijn neus is scherp en gebogen. De vergelijking met een roofvogel ligt voor de hand, ook door de alerte bruine ogen. Het enige slappe aan hem is zijn mond. De vlezige lippen logenstraffen zijn gestrengheid. Menno ziet hem er een vette kapoen,

een pruim, een pastei mee eten, een vrouw mee kussen, Menno ziet die mond als een zelfstandig dier, gulzig, levend, sappig. Het is de mond van een liefhebber, een libertijn, of een lafaard. Die mond pleegt verraad aan de neus. Bedek het bovendeele van het gezicht en kijk alleen naar mond en kin. Soms hangt de mond een beetje open als bij een idioot. Als hij lacht – dat doet hij zelden maar Menno heeft het weleens gezien – toont hij grote tanden met tussenruimten. Ze staan iets naar voren. Hij is nog jong voor een man met zoveel macht, al zijn de koningen met wie hij te maken heeft nog jonger, blaaskaken bijna, opvliegende mannetjes met kousenbanden waarop diamanten zijn geborduurd. Naast Charles van Engeland en Lodewijk van Frankrijk oogt De Witt zelfs bezadigd, sluw, boers. Een jongen uit Dordt loopt in de gang van de generaliteit en speelt op het schaakbord van de macht tegen vorsten, koningen, prinsen. Die geloven niet wat hun overkomt. Wat moet dat burgermannetje in zijn zwarte pak op het wereldtoneel? Wat weet hij van de politiek van dynastieën, aristocratische huwelijksbanden, niet-aanvalsverdragen om land en macht te verdelen of te verwerven? Waar komt dat landje met zijn grote bek opeens vandaan? De enige prins die ze hebben, dat kind van Oranje, ook al niet zo hoog in de rangen van de adel met dat piepkleine stukje grond en die enkele herenboerderij, maar toch een prins van den bloede, half Stuart nietwaar, die hebben ze kaltgestellt met hun gore ordinaire lef. De botte boeren. Zo'n tegenstander is toch een luis die ze tussen duim en wijsvinger kunnen dooddrukken, maar de handelsvloot van de Republiek vaart over de zeven wereldzeeën en beheerst de economie. Daar is geld. Dat moeras aan het eind van de Rijn is met goud belegd en met zilver behangen. De bevolking lijdt geen honger. Gevaar voor opstand dreigt daar niet. Het is wennen geblazen voor de adellijke haantjes, zo'n man als De Witt, die elke avond naar huis gaat, zijn brave vrouw kust, nog wat schrijfwerk doet en de volgende morgen weer vroeg op zijn post is, zo'n man die werkt als een paard en een geheugen heeft als een ijzeren pot, een rekenaar, een centenweger, een kruidenier, een tacticus van formaat. Menno ziet net als ieder ander het verschil tussen de ambassadeurs van de grote mogendheden die met elkaar wedijveren in plichtplegingen en formaliteiten, in luxe uitdossing, in veren en hoeden en pruiken en vesten en degens en laarzen en mantels en kanten kragen, en deze grote sobere zwarte vogel, en hij is trots. Hij is trots op deze selfmade-man die voor niemand bang is. Terwijl hij buigt als de raadspensionaris passeert slaat hij de ogen niet neer. De Witt merkt hem op, fronst, loopt door. Hij heeft even de pas ingehouden, denkt Menno, als stond hij op het punt hem iets te vragen maar besloot dat toch niet te doen.

Einde citaat

Ik bewonder Johan de Witt om verschillende redenen, al zie ik wel dat hij als ieder ander die lang aan de macht is op den duur het zicht en de greep op de werkelijkheid verliest. Een van de meest ingenieuze, en politiek en diplomatiek de meest geslepen wapenfeiten schrijft hij al meteen aan het begin van zijn pensionarisschap op zijn conto. Bram Moskowitz zou het hem niet nadoen dezer dagen. Wie kennis neemt van de omstandigheden waarin De Witt de macht toevallt en de context waarin hij moet werken kent, kan niet anders dan versteld staan van zijn handigheid en intelligentie. Dat bewonderen wij in hem, maar hij had niet in de gaten dat een mens ook wel eens te slim en te snel is voor zijn omgeving. Ze konden hem niet bijhouden, niet volgen, maar moesten zijn brille erkennen en juist dat gaat kwaad bloed zetten. Hoewel hij zelf van mening was dat een republiek tendeeert naar een monarchie wanneer een man te lang aan de macht is, had hij niet helemaal in de gaten dat hij zelf misschien wel zo'n man was.

Stel je voor: de jonge Republiek, nauwelijks erkend als zelfstandige staat speelt een belangrijke rol in Europa en in de wereld als handelsnatie. Handel en zeevaart zijn de ruggengraat van de groeiende economie. Met grote jaloezie beschouwd door de Engelsen, die juist door een gruwelijke burgeroorlog heen zijn gekomen met een koningsmoord als apotheose en de puritein Oliver Cromwell als strakke regisseur van de Britse Commonwealth. Cromwell voelt er wel iets voor de concurrentie van de Nederlandse handel te lijf te gaan door de Republiek als het ware op te slokken en te veroveren. Excuus snel gevonden. Oorlog verklaard. Als die oorlog net een jaar op gang is komt Johan de Witt, 28 jaar jong bovendrijven als raadspensionaris. Oliver Cromwell en Johan de Witt hebben wel wat gemeen. Afkeer van het erfelijk koningschap en soberheid in stijl. Vandaar dat Cromwell veronderstelt een vrede te kunnen sluiten die Engeland tot overwinnaar uitroept en de Republiek tot een soort vazalstaat maakt. Dat gaat hem niet helemaal lukken. Hij stuit op diplomatieke tegenstand van De Witt, die niet zo makkelijk te lijmen is en voldoende zelfvertrouwen en koelbloedigheid heeft om de machtige Cromwell te trotseren. En hij niet alleen. Uiteraard is een belangrijke taak weggelegd voor zijn onderhandelaars Van Beverningk en Van Beuningen.

Het draait allemaal om de rol van de Oranjes in de Nederlanden en de Stuarts in Engeland. Ze zijn geparenteerd. De prinses-weduwe Mary Stuart woont met haar hofkliekje in Den Haag, verschrikkelijk dwarsgezet door haar eigenzinnige

schoonmoeder Amalia van Solms. Dat hof is een springplank voor de verbannen Charles, broer van Mary, die zijn rechten op de Engelse troon niet opgeeft. Het gevaar van Charles en de Stuarts voor Cromwell en Engeland spiegelt het gevaar van de jonge prins Willem en de Oranjes voor De Witt en de Nederlanden. Beide mannen hebben er belang bij de macht van dat adellijke geslacht te breken. Cromwell eist dus een uitsluiting van de Oranjes van de macht in de Nederlanden om een terugkeer van Charles moeilijk zo niet onmogelijk te maken. De Witt heeft belang bij vrede om de handel weer op gang te krijgen en hij heeft belang bij de beperking van Oranjes macht. Voor hem is die voorwaarde van uitsluiting geen enkel probleem. En ook voor de staatsgezinde fractie is een Acte van Seclusie geen punt. Maar de Nederlanden zijn verdeeld. Naast de staatsgezinden is er de niet onaanzienlijke maar op dat moment nogal machteloze factie van de prinsgezinden: de landadel en het gewone volk plus de dominees die Oranje op handen dragen. Ik hoef hier niet de hele geschiedenis van uit de doeken te doen, hoewel het dienstig is op te merken dat de oude De Witt, Johans vader, die door Willem II met een aantal anderen in 1650 was vastgezet dagelijks door Huize De Witt schalde: Gedenk Loevestein! Johan de Witt heeft met de paplepel de weerzin tegen de prinsgezinden ingegoten gekregen. Hoe moet zijn neus hebben gekruld bij de mogelijkheid het vierjarige prinsje voorgoed uit de macht te ontzetten. Maar de vraag was en bleef: hoe vertel ik het de mensen? Hoe verkoop ik het verdrag inclusief de geheime acte aan de Staten Generaal op zodanige wijze dat ik iedereen schaakmat zet. De Acte bleef een apart verdrag gesloten door de Staten van Holland bij het vredesverdrag dat namens de Staten Generaal werd gesloten. En als Holland een Oranje uitsluit van het stadhoudersambt, dan kunnen de andere provinciën hoog en laag springen maar dan komt hij niet echt aan de bak. Toen het uitkwam en een reeks verwijten over hem werd uitgestort, ging de jurist aan het werk en schreef een pleitnota die klonk als een klok. Hij was er zelf ook nogal tevreden over en zorgde voor een brede verspreiding van de tekst, zelfs voor een pamflet waar de tekst werd uitgelegd aan het gewone volk. De deductie is een proeve van superieure retoriek, een lesje geschiedenis en een compact staatkundig stuk waarin een coherente visie op staatsvorming werd gegeven.

OP 6 augustus las De Witt de deductie in de Statenvergadering voor. Hij deed er vijf uur over, een prestatie die voornamelijk door latere communistenleiders werd geëvenaard. We zien het voor ons: de Witt in sober zwart met een bescheiden witte kraag. Het lange donkere haar valt op zijn schouders. Een smalle snor en kleine baard

omhullen zijn mond. Zijn dictie is duidelijk. Iedereen hangt aan zijn lippen. Hij betoogt en overtuigt. Nu is de formele en omslachtige taal van de zeventiende-eeuwse kanselarijen misschien slaapverwekkend, voor hen die eraan gewend waren was het dat niet. Een hertaling geeft ons de gelegenheid te ervaren binnen ons vocabulaire en onze retorische eisen wat men toen wellicht heeft gevoeld.

Hij begint met te zeggen dat de verwijten die hem en Holland worden gemaakt onterecht zijn, omdat de tegenpartij niet goed geïnformeerd is. Hij zal dat rechtzetten en hen de toedracht zoals hij werkelijk heeft plaatsgevonden uit de doeken doen. Kijk, dat is al handig. Hij zegt niet 'jullie zijn dom', hij zegt 'jullie hebben onvoldoende informatie gekregen om een juist oordeel te vormen.'

De acte van seclusie werd aanvankelijk door Cromwell als een essentieel onderdeel van het grote vredesverdrag voorgesteld. Dat werd consequent en rigoureuus afgewezen door de Witt en de zijnen. Vervolgens werden allerlei varianten doorgenomen. Cromwell was echter onvermurwbaar en moest op de een of andere manier zijn zin hebben. Het vredesverdrag was in gevaar. En aangezien de oorlog niet gunstig verliep voor de republiek was vrede bittere noodzaak. De Witt zet omstandig uiteen hoe ingewikkeld en moeilijk de onderhandelingen waren en hoe dapper de onderhandelaars weerstand boden aan de strenge eisen van Cromwell. Dat de vondst van de Acte van seclusie aangeboden door Holland de enige uitweg was.

De verwijten dat De Witt niet zou hebben gehandeld in het algemeen belang pareert hij. Twee kwesties: hadden de staten van holland het recht de acte van seclusie aan te nemen en zo ja hadden ze dat dan niet beter kunnen nalaten? Het beroep van de tegenstanders op de Unie van Utrecht en overeenkomsten van de grote vergadering van 1651 keert hij schitterend om. Hij geeft blijk van een weergaloos staaltje close-reading. En hij komt met verpletterende voorbeelden uit de jonge geschiedenis van de republiek op de proppen. Die republiek is nu juist ontstaan doordat de provincie Holland in haar eentje besluiten durfde te nemen en uit te voeren, waar Zeeland nog niet aan toe was. Het besluit tegen het centrale gezag van de spaanse koning in opstand te komen had verstrekkende gevolgen voor de staten generaal en ging in tegen de geest van eenheid in de Unie van Utrecht. Nu weet iedereen dat het een juist besluit was. En zo gaat hij verder

met het aanhalen van de voorbeelden, die erop neerkomen dat de andere provincies geen poot hebben om op te staan en dat alle besluiten door de Staten van Holland eenzijdig genomen in het voordeel voor de hele Republiek uitpakten.

En zo pakt hij stuk voor de argumenten van de tegenpartij aan. Hij fileert ze en keert ze om. Het is van stap tot onontkoombare stap te volgen. Hij gaat over op een apologie van de Republiek, die tot op de dag van vandaag gehouden kan worden en zinvol is. En tot slot speelt hij het Vader is niet boos, vader is verdrietig spel. Holland heeft verhoudingsgewijs het zwaarst geleden onder de opstand tegen Spanje, heeft verhoudingsgewijs het meest bijgedragen, meer dan verwacht kon worden, en Holland zou nu het verwijt krijgen niet in het algemeen belang te werken. Ja, dat is een fantastische zet. Briljant, deskundig, politiek in de beste zin van het woord.

De Deductie is een klaroenstoot, het begin van een lange bemoeienis met het Nut van het Algemeen, een ijverig leven in dienst van het land. Als iemand een civil servant was in de beste zin van het woord dan was De Witt dat. Hij blijft, ondanks zijn fouten en feilen, waar ik nu niet de nadruk op wil leggen, een stralend voorbeeld van een Leider, die het persoonlijk belang op de tweede plaats stelde, het landsbelang voor liet gaan. Hadden we hem nog maar.